

Karl Marx 1864 og forsigtighedsprincippet

Czeskleba-Dupont, Rolf

Published in:
Arbejderhistorie: tidskrift for historie, kultur og politik

Publication date:
2015

Document Version
Tidlig version også kaldet pre-print

Citation for published version (APA):
Czeskleba-Dupont, R. (2015). Karl Marx 1864 og forsigtighedsprincippet. *Arbejderhistorie: tidskrift for historie, kultur og politik*, 2014(3), 63-81.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain.
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal.

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact rucforsk@kb.dk providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

KARL MARX 1864 OG FORSIGTIGHEDSPRINCIPPET

af Rolf Czeskleba-Dupont, Ph.D.

Tak til Gerd Callesen, Birger Linde og to referees for kommentarer

I sin engelsksprogede kildesamling om 1. Internationale afviser Marcello Musto det ortodokse Sovjetiske syn på Marx' rolle i Internationalen. Han blev nærmest tillagt overnaturlig skaberkraft. Foreliggende artikel blev konciperet inden udgivelsen af denne kildesamling, men bekræfter Mustos påstand om et ortodoks syn, dog således at det allerede fandtes inden det 20. århundrede.- Efter påpeging af en globalt nødvendig sproglig opgradering i Marx-forståelsen karakteriserer jeg Marx' intervention i 1864 i dannelsen og stabiliseringen af den første internationale arbejder-sammenslutning. Her ser jeg bort fra statutterne, men belyser dele af den såkaldte 'Inauguraladresse for den Internationale Arbejderassociation' i tre skridt, der udgør en kritisk diskurs-analyse i Norman Faircloughs forstand: (a) fokuseret tekstanalyse; (b) fremstilling af (delvis ukendte) diskursive praksisser med teksterne; og (c) deres samfundsmæssige kontekst i europæisk politik. Forskellen mellem Karl Marx og Ferdinand Lassalle bliver her uforvarende relevant, hvad angår udenrigspolitikken. Marx' og Engels' opfattelse af de dansk-tyske krige skal ikke uddybes her, men interesserede kan finde mere om det hos Rasmussen 2012. Som resultat kan en betydningsfuld forskel fastholdes i den måde, hvorpå Marx i nogle tekstvarianter karakteriserer en arbejderklassens politiske økonomi. Den tyske variant tydeliggør en mindre profetisk, men til gengæld latent øko-socialistisk orientering hos Marx. Alt i alt opfordres dermed til en tekstnær læsning af klassikerne med henblik på nutidens og fremtidens behov.

SPROGLIGE FALDGRUBER I MARX-FORSTÅElsen

I 1996 anmeldte Niels Finn Christiansen de to første bind af 'Historisch-kritisches Wörterbuch des Marxismus' i ARBEJDERHISTORIE. Senere anmeldte jeg bind 3 (Ebene til Extremismus). I det følgende vil jeg afprøve det i dette projekt udviklede, sproglige syn på et stykke af Marx' egen produktion. Norman Fairclough, som jeg oplevede på et årsmøde i Institut für Kritische Theorie/Berlin (www.inkrit.de), overbeviste mig om, at hans kritiske diskurs-analyse er en brugbar fortsættelse af tidligere tiders ideologi-kritik, der også kommer på tale her.¹

Leksikon-projektet (www.hkwm.de) er i mellemtiden nået halvvejs til bind 8/1 'Krisentheorien bis Linie Luxemburg-Gramsci'. Medudgiveren, filosofen

Wolfgang F.Haug, blev i 2013 udnævnt som æresdoktor på RUC.² Han bedriver ikke sprogkritik for ingenting. I tidsskriftet *Das Argument* sammenlignede han fornylig sin læsning af 'Das Kapital' med David Harveys, som begge startede med at undervise om det i 70'erne.³ Harvey brugte Ben Fowkes' engelske oversættelse fra 1976, medens Haug bevægede sig i det sproglige univers af Marx' original. Haugs kritik vender sig nu mod den tyske udgave af Harvey's "A companion to Marx' 'Capital.'" ⁴ Harvey's ambition var "*paying careful attention to Marx's language – what he says, how he says it and what, also, he takes for granted.*" Men Harvey's "*ambition om...omhyggeligt at gå ind på Marx' sprog...måtte slå fejl uden tilbagegriben til Marx' originaltekst.*"⁵

Med særligt henblik på anglicismer så Haug det som en "*opgave for...den internationale, sig til Marx sluttende teoretiske kultur...at erkende de forskydninger i betydningerne, der navnlig opstår ved overgangen til den globale lingua franca*" (s.375). Tilsvarende forklarede Friedrich Engels i anledning af en ikke-autoriseret oversættelse af '*Kapitalen*' til engelsk, at Marx' sprog bød på særlige vanskeligheder: "*Marx uses freely expressions of everyday life and idioms of provincial dialects; he coins new words, he takes illustrations from every branch of science, his allusions from the literatures of a dozen languages.*"⁶

Oversættelser af Marx skal derfor kontrolleres nøje ved originalerne. Efter en første, ufuldstændig Marx Engels Gesamtausgabe (MEGA¹), udg. af D. Rjazanov m.fl. fra 1927, kan vi hertil i dag bruge den nye MEGA², der er nået halvvejs i sit program på 114 bind. Hvert tekstbind udgives sammen med et tekstkritisk og dokumentarhistorisk apparat. Det er jo ikke kun problemet med forskudte betydninger ved oversættelser, der skal løses, men også det med divergerende tekstoverleveringer.

Som tyskfødt samfundsforsker, der i 1972 havnede i København, hvor studerende og lærere dannede et netværk for marxistisk geografi, oplevede jeg, at der enten fandtes ukendte tekstvarianter eller at oversættelserne skurrede i ørerne. Derfor så jeg nøjere på, hvad der stod i hvilke udgaver af teksterne.

Selv fraværet af et enkelt ord kan være forstyrrende. Tag f.eks. Marx' forklaring i 'Louis Bonapartes 18.Brumaire' af, hvorfor Napoleon III. havde folkelig opbakning: "*Hver enkelt bondefamilie er næsten sig selv nok, producerer selv umiddelbart størstedelen af sit forbrug og får således sine livsfornødenheder mere gennem bytte med naturen end i samkvem med samfundet*".⁷

Fra en vesttysk udgave kendte jeg en variant, hvor det ikke var problemet, at de franske bønder indgik i et bytte med naturen slet og ret, men at det var et *'brutalt'* bytte med naturen. Denne variant støttes af MEGA-teksten.⁸ Kvalifikationen 'brutal' signalerer, at der også kan være tale om en ikke-brutal naturrelation i landbruget, der kan være båret af indsigten i øko-tekniske sammenhæng.

Et andet eksempel, som her undersøges nærmere, er den berømte *'Inauguraladresse for den Internationale Arbejderassociation'* (IAA), der nu har fyldt 150 år. I tråd med Faircloughs kritiske diskursanalyse undersøges tre trinvis udvidede problemfelter: (a) angående selve teksterne, hvordan de er formuleret i forskellige varianter; (b) angående tekstfremstillingens diskursive praksis, hvordan teksterne er blevet til og hvordan de er blevet brugt; samt (c) angående samfundsmæssig praksis, hvilken betydning politiske forskelle og omvæltninger har haft for overleveringen og receptionen af teksterne, ikke mindst i den tysk-sprogede verden.

Resultaterne peger på, at Marx selv havde sprog-problemet inde på livet. Først skulle han formulere og forsvare sine politik-strategiske tanker på engelsk; så skulle han (tilbage-) oversætte den engelske tekst til et tysk publikum, der var underlagt samme repressive politisk-sociale forhold, som i første omgang havde tvunget ham og andre revolutionære fra 1848 i eksil. Oversættelsen til tysk indeholder varianter med principiel betydning.

MARX' INTERVENTION I DANNELSEN AF 1. INTERNATIONALE

Ferdinand Lassalle var i 1863 med til at danne Allgemeiner Deutscher Arbeiter Verein (ADAV), Verdens første, nationale arbejderparti.- *"Resterne af Europas arbejderbevægelse"*, der overlevede nederlaget af 1848-revolutionen, bevarede til gengæld mere en *"bevidsthed om deres internationale samhørighed"*.⁹ Den blev i 1862 endda fremmet af den franske kejser Napoleon III, *"da han betalte for at en delegation af franske arbejdere kunne tage til Verdensudstillingen i London"*.¹⁰ Disse 550 arbejdere skulle bevise den franske regerings *"arbejdervenlige politik"*¹¹ - ligesom Lassalle satsede på en sådan hos den tyske kansler siden 1862, først Bismarck. Hvad Napoleon III ikke tog højde for, var at der i England i skikkelsen af London Trades Council eksisterede en selvbevidst arbejderorganisation: Den organiserede møder og demonstrationer med internationalt sigte såsom støtte til den italienske frihedshelt Garibaldi, til Abraham Lincolns kamp mod USA's slavestater og den nationale opstand i Polen juli 1863.

Generalsekretæren for London Trades Council, George Odger, forfattede i 1863 en *"henvendelse til det arbejdende folk i Frankrig fra det arbejdende"*

folk i England". Heri problematiserede han arbejdsmarkedernes transnationale åbenhed: *"A fraternity of peoples is highly necessary for the cause of labour, for we find that whenever we attempt to better our social condition by reducing the hours of toil, or by raising the price of labour, our employers threaten us with bringing over Frenchmen, Germans, Belgians, and others to do our work at a reduced rate of wages; and we are sorry to say that this has been done [...] through a want of regular and systematic communication between the industrious classes of all countries, which we hope to see speedily effected."*¹² Der skulle rettes op på den manglende transnationale kommunikation arbejderne imellem.

Med lån fra den franske borgerlige revolution svarede Henri-Louis Tolain for de franske arbejdere: *"Dette er ikke nogen haderåb, nej, det er et alarmskrig. Det får os arbejdere i alle lande til at gå sammen om at modsætte os mod en uoverstigelig barriere henimod et ødelæggende system der vil dele menneskeheden i to klasser – en uvidende folkemasse og nogle overfyldte og tykmavede pinger. Lad os redde os i solidaritet!"*¹³

På et første internationalt møde til konsolidering af samarbejdet blev disse erklæringer drøftet. Mødet fandt sted 28. september 1864 i St. Martins Hall og vandt stor tilslutning hos Londons arbejdere. *"Foruden englændere og franskmænd var talrige emigrantgrupper repræsenterede...bl.a. italienerne gennem en af Garibaldi's adjutanter og tyskere gennem repræsentanter for det kommunistiske arbejderdannelsesforbund i London. Karl Marx blev indvalgt som 1 af 2 tyske repræsentanter i centralkomiteen, der i første omgang bestod af 33 medlemmer."*¹⁴

Marx fik et godt indtryk af arbejdermøderne: *"Arbejderne talte ganske udmærket uden overhovedet at gribe til borgerlige talemåder"*.¹⁵ Han anså fagbevægelsen som så vigtig, at han ville medvirke til dannelsen af IAA: *"Associationen er vigtig, eftersom cheferne for Londoner Trade Unions er med, hvilket gav Garibaldi en enorm modtagelse og forpurrede Palmerstones planer om en krig med de Forenede Stater (til fordel for Sydstaterne, rcd) gennem monstre-meeting i St. James Hall. Også pariserarbejdernes chefer er i forbindelse hermed."*¹⁶ Medens han i disse år var ved at lægge sidste hånd på sit hovedværk '*Kapitalen*', kæmpede Marx politisk-praktisk igennem 1. Internationale for en revolutionær fagforeningspolitik.¹⁷

Med sin indledende tiltale "*Arbejdere!*" blev hans '*Inauguraladresse*' til IAA navnlig i den ortodokse tradition ofte læst som en tale henvendt til den konstituerende forsamling.¹⁸ Abendroth omtalte teksten dog kun som '*Adresse an die IAA*'. Præfikset '*Inaugural-*', der kan give indtryk af at Marx indledte selve mødet, blev da også først i 1868 retrospektivt tilføjet, efter at

IAA's centralkomité havde udsendt flere af slagsen.

Centralkomitéen betroede Marx med at skrive mødets forskellige indlæg om til en sammenhængende platform. For at løfte forsamlingens divergerende anskuelser op i et konvergent perspektiv, lagde han vægt på den engelske arbejderklasses erfaringer siden 1845. Som han i 1867 skrev i forordet til *'Kapitalen'*, *"kan og skal den ene nation lære af den anden" for at "afkorte og mildne fødselsveerne"* ved den – i øvrigt geografisk ulige - overgang til kapitalistisk produktionsmåde.¹⁹

Marx skrev adressen til IAA mellem den 21. og 27. oktober på engelsk, således at den i november kunne udgives i London - først med trykfejl som Marx var forarget over i London Trades Council's blad, Bee-Hive Newspaper; dernæst som selvstændig brochure. Teksten siges i den danske udgave fra 1971 *"samtidig [at være, rcd] trykt på tysk i bladet 'Social-Demokrat' den 21. og 30. december 1864"*.²⁰

'Samtidig' forklejner imidlertid vanskelighederne ved at oversætte teksten til en anden politisk kontekst i Tyskland - og midt i dette miljø at finde en udgiver. Med-revolutionæren fra 1848, Wilhelm Liebknecht, der besøgte Marx og Engels i London, var taget tilbage til Berlin og spillede her en vigtig rolle som løst medarbejder i Lassalleanernes redaktion af deres nystartede blad *'Der Social-Demokrat'*. Den senere danske udgave af adressen, som bl.a. websiten 'Marxisme online' gengiver, betegnes som en version *"efter bladets tekst"*.²¹ Dette er dog ikke helt passende.

Den tyske udgave i Marx Engels Werke (MEW), bind 16, henviser direkte under overskriften til kilden *'Der Social-Demokrat'*. Som vi vil se, afviger den tyske tekst igen delvis fra den danske udgave. Det røbes heller ikke i MEW 16, at teksten i *'Der Social-Demokrat'* bar overskriften *'Manifest an die arbeitende Klasse Europas'*.

Den danske to-bindes udgave af Marx Engels Skrifter var i øvrigt baseret dels på den tyske, dels *"i visse tilfælde den engelske tobinds udgave"*, begge Moskva 1951.²²

HVORFOR OG HVORDAN FORLISTE MARX' TYSKE 1864-MANIFEST?

Den i 1876 opløste 1. Internationale blev i 1889 efterfulgt af den socialdemokratiske 2. Internationale med Karl Kautsky som en af dens ledende figurer. I en alder af 74 år beklager han i 1928 udviklingen i den internationale arbejderbevægelse med en 3., kommunistisk internationale placeret i Moskva.

For at minde om Marx' måde at skabe en fælles politisk platform for divergerende strømninger i arbejderbevægelsen på, genudgav Kautsky det der forelå for ham på engelsk som '*Inaugural adresse*'. Han regnede den for en del af den glemte og utilgængelige partilitteratur²³, men beklagede ikke at kunne få fat i Marx' egen oversættelse til tysk (s.5). Han udgav derfor i 1928 brochuren '*Karl Marx: Die Inaugural-Adresse der internationalen Arbeiter-Association*' med sit eget forord og konen Luise Kautskys ny-oversættelse af adressen.

Kautsky lagde vægt på en hel ny oversættelse, fordi han så kritisk på teksten. Han var interesseret i et sprogligt forbedret produkt som led i sin diskursive strategi i forhold til 3.Internationale.- I forlængelse af Kautskys sprogkritik organiserer nedenstående kritiske diskursanalyse materialet i tre trinvist udvidede problemfelter for at forstå den oprindelige kommunikative begivenhed: selve teksterne; betingelserne for hhv. den diskursive praksis; og den hertil knyttede samfundsmæssige, især (udenrigs-)politiske praksis.

a. tekstkritik

En første tysk version af adressen kendte Kautsky fra J.Ph.Beckers udgivelse i bladet '*Vorbote*' 1866 der tilhørte 1. Internationales tysksprogede sektion. Selvom han anede at Marx deltog i udgivelsen, troede han at Becker havde fundet på titlen '*Manifest an die arbeitende Klasse Europas*' og forkastede teksten. Selv bibeholdt han titlen '*Inauguraladresse*'. - Kautsky undrede sig ydermere over Wilhelm Eichhoffs ny-oversættelse fra engelsk til tysk fra 1868. Den skulle være så '*ordret som mulig*', men Kautsky forkastede den ud fra det emotionelle helhedsindtryk at teksten havde tabt kraft og saft.

Som Kautsky påpeger, fandtes der ved siden af saglige uklarheder nogle forstyrrende '*anglicismer*' i de tyske tekster:²⁴

- den engelske sætning "the Chancellor of the Exchequer delighted his Parliamentary *audience*" blev til tysk "Schatzkanzler Gladstone entzückte seine parlamentarische *Audienz*", hvilket af Kautsky rettes til "*Zuhörerschaft*" (MEUS: *tilhørere*);
- begrebet "poverty of *working populations*" blev til "Armuth von *Arbeiterbevölkerungen*", hvilket K. kalder for "undeutsch" (findes ikke i Duden) og retter til "*arbeitende Schichten*" (MEUS: *arbejdende befolkningslag*) ;
- "*plausible* noblemen" blev til "*plausible* Lords", men det er uklart, hvorfor dette adjektiv har sneget sig ind; K. erstatter det med "*artige* Aristokraten"(MEUS: *velmenende* aristokrater);
- om 67 superrige i 1862 hed det oprindeligt, at de året efter blev "*joined*

by a dozen and one", men dette blev på tysk til at de "sich recrutirt hatten" og rettet af K. til "um 13 vermehrt" (MEUS: steget med godt en halv snes).

Hertil kommer så en anglicisme, som Marx selv har erkendt og rettet ved oversættelsen til tysk, da den har principiell betydning. I forbindelse med lovindgrebet for en begrænsning af arbejdsdagen i 1847 kom Marx nemlig ind på kampen mellem to principper i den politiske økonomi.

Her først den danske version: "Denne kamp omkring en lovfæstet begrænsning af arbejdsdagen blev ført med så meget større heftighed, som striden her – bortset fra den opskræmte havesyge – stod om på den ene side det blinde herredømme, som lovene om tilbud og efterspørgsel udøver, og som udgør bourgeoisiets politiske økonomi, og på den anden side **kontrol med den samfundsmæssige produktion gennem indsigt og fremsyn**, hvad der udgør arbejderklassens politiske økonomi. Derfor var titimersloven ikke blot en stor praktisk sejr, det var et princip, der sejrede. Det var første gang, bourgeoisiets politiske økonomi i fuldt dagslys bukkede under for arbejderklassens politiske økonomi."²⁵

I den engelske tekst hed det oprindeligt noget anderledes: "This struggle about the legal restriction of the hours of labor raged the more fiercely since, apart from frightened avarice, it told indeed upon the great contest between the blind rule of the supply and demand laws which form the political economy of the middle class, and **social production controlled by social foresight**, which forms the political economy of the working class."²⁶ Intet her om 'indsigt'.

I det tyske 'Manifest an die arbeitende Klasse Europas' lød det igen anderledes: "Der Kampf über die gesetzliche Beschränkung der Arbeitszeit wüthete um so heftiger, je mehr er, abgesehen von aufgeschreckter Habsucht, in der That die große Streitfrage traf, die Streitfrage zwischen der blinden Herrschaft der Gesetze von Nachfrage und Zufuhr, welche die politische Oeconomie der Mittelclasse bildet, und der **Controle socialer Production durch sociale Ein- und Vorsicht**, welche die politische Ökonomie der Arbeiterclasse bildet."²⁷

Som sagt ovenfor, havde oversætterne til dansk både en engelsk og en tysk tekst til rådighed. Åbenbart hentede de det understregede ord 'indsigt' fra tysk 'Einsicht'; og ordet 'fremsyn' fra engelsk 'foresight'.

Hvad angår meningen med det første, så var 'indsigten' i de fabriksmæssige arbejdsvilkår i England samfundsmæssigt tilvejebragt via parlamentarisk

legitimerede organer, herunder fabriksinspektører. Dette materiale udfolder Marx i *'Kapitalen'*s kapitel om arbejdsdagen, hvis længde siges at bestemme produktionen af *'absolut'* merværdi, målt i tid.

Andet led i den danske karakteristik af arbejderklassens politiske økonomi – *'fremsyn'* - virker derimod mindre overbevisende, selvom det ligger tæt op ad det oprindelige *'foresight'*. Dette engelske ord kan læses som *'fremsynethed'* og *'forudseenhed'*, men også som *'varsomhed'* eller *'forsigtighed'*. Det kan *'fremsyn'* derimod næppe. Denne variant ligger dermed langt fra Marx' præciserende tyske ord *'Vorsicht'*.

Ifølge Duden's etymologiske ordbog (*'Herkunftswörterbuch'*) svarer *'Vorsicht'* ikke til dansk *'fremsyn'*, idet det betyder en opmærksom, bekymret adfærd til undgåelse af en mulig skade (*"aufmerksames, besorgtes Verhalten zur Verhinderung eines möglichen Schadens"*) - her kan både skader i arbejdsmiljø og i ydre miljø komme på tale. *'Fremsyn'* er derimod betinget af et mere positivt udsyn, hvilket gælder endnu mere det danske *'forsyn'* og det tyske *'Vorsehung'*. Dette ords betydning er ifølge Duden siden det 18. århundrede: *'nicht beeinflussbare, nicht berechenbare, über die Welt herrschende göttliche Macht'*, altså en verdens-dominerende guddommelig magt der ikke kan ændres på og ikke er beregnelig. Adolf Hitler propagerede sin stålsatte nødvendighedens politik ved at bruge ordet *'Vorsehung'*, f.eks. i frasen: *„Die Vorsehung hat mich zu dem größten Befreier der Menschheit vorbestimmt“*.²⁸

Associationsfeltet for tysk *'Vorsehung'* indeholder klart metafysiske forestillinger om skæbnen, som Marx skulle undgå. Derfor oversatte han sit eget udtryk *'foresight'* mere entydigt som *'Vorsicht'*. Men derved blev betydningen af ordet forskudt. For at gardere sig imod en falsk psykologiserende forståelse i retning af (over-)forsigtighed, knyttede Marx den objektiviserende aktivitet *'Einsicht'* til hans foretrukne ord *'Vorsicht'*. Derfra kombinationen: *'Ein- und Vorsicht'*.

Denne mere komplekse sproglige konstruktion manglede i den første, engelske version af teksten. Marx havde åbenbart svært ved at finde en passende formulering i forhold til sit hovedbudskab om arbejderklassens politiske økonomi. Et ikke-autoriseret udkast, signeret af datteren Jenny, bruger verbet *'foreseeing'*,²⁹ hvilket i den endelige engelske version er erstattet gennem navneordet *'social foresight'*.

Denne engelske tekstvariant – og de derfra inspirerede som den danske fra 1971 – er i den ortodokse tradition blevet læst, som om Marx tillagde arbejderklassens politiske økonomi profetiske evner. Den efterfølgende tyske tekst gjorde op med denne forestilling – og lagde op til det vi i dag kalder for et både socialt, især sundhedsmæssigt og økologisk forsigtighedsprincip

(precautionary principle, Harremoës 2002). Desværre har Marx ikke skrevet mere om arbejderklassens politiske økonomi, siden han med 'Kapitalen' koncentrerede sig på at analysere den politiske økonomi, der (med-)konstituerer det borgerlige samfund.

b. *diskursiv praksis*

Med sin intervention i efteråret 1864 videregav Marx indsigter til politisk bevidste arbejdere, som han havde vundet i forarbejderne til 'Kapitalen'. Arbejderne medbragte hver deres diskursive arv (engelsk Chartisme, fransk Proudhonisme, italienske Mazzini-tilhængere m.fl.). Grundtanken om, at dynamikken i den engelske industrikapitalisme varslede de andre landes fremtid, foranledigede Marx til at se bort fra lokale særtræk.

De tyske Lassalleanere, der ikke var repræsenterede i London og måtte beklage deres leders pludselige bortfald,³⁰ frembød et særtilfælde. Lassalle havde forventet hjælp af den Bismarckske stat til arbejder-kooperativer; desuden satsede han strategisk på et arbejderflertal, der via almen valgret ville stemme sig til socialismen. Marx' 1864-manifest indeholdt derimod synspunkter til fordel for arbejdernes frie faglige organisering og strejkeret samt en strategi til at omstrukturere magten i staten - i stedet for kun at forvalte den anderledes. Og en opfordring til en menneskeligt acceptabel udenrigspolitik.

Under sin medvirken i redaktionen for ADAVs '*Social-Demokrat*' prøvede Wilhelm Liebknecht at vinde anerkendelse hos Lassalleanerne for Marx' diskurs, idet han pressede på for at få 1864-manifestet trykt. I avisens første prøvenummer fra 15.12.64 omtales da også det "*af Carl Marx affattede 'Manifest' som det omtalte meeting i London har udsendt til Europa's arbejdende Classe*". Dokumentet siges "*på dyb videnskabelig måde at omhandle perioden fra 1848 til nu.*" Redaktionen undskylder, at den i dette første prøvenummer ikke havde plads til mere. Tekstens "*strengt sammenhængende tankegang*" tillod angiveligt ikke, kun "*at offentliggøre et mindre brudstykke af den*". - Dette forhindrede dog ikke, at teksten i de efterfølgende prøvenumre udkom hhv. før og efter Jul. - I praksis nedprioriterede redaktionen altså denne internationalistiske tekst. Læserne skulle tværtimod i tiden op til en tysk statsdannelse vindes for nationalistisk politik, se nedenfor om den samfundsmæssige kontekst.

Tekstproduktionens konkrete vilkår har været yderst belastende for Marx og hans nærmeste, både den ældste datter og konen Jenny. Han blev borte fra flere møder i centralkomiteen, tildels p.g.a. sygdom. Mødevirksomheden, der foregik på engelsk, satte sig generelt spor i hans skrivemåde, som han undskyldte over for Engels: "*Die englischen Brocken in meiner Epistel muß*

*Du damit entschuldigen, daß gestern sitting of the council war, dauernd bis one o'clock*³¹. I sin populær-udgave af '*Kapitalen*' noterede Kautsky, at "*Marx efter flere års ophold i England ofte blev mere behersket af den engelske end den tyske sprogs ånd, når han oversatte fra engelsk.*"³²

Marx' datter Jenny hjalp med formuleringerne omkring '*foreseeing*' hhv. '*foresight*' og kendte nok vanskeligheden ved at få meningen med manifestets analyse frem på tysk. Med '*Ein- und Vorsicht*' lykkedes det dog. Men det lykkedes efterfølgende ikke, at få disse præciseringer frem i de ikke-tyske udgaver af manifestet/(Inaugural)adressen, idet tekstproduktionen hhv. tekstens udbredelse på de forskellige sprog ikke skete tættere koordineret. Der var for mange aktører involveret og de havde andre presserende opgaver end at finjustere allerede vedtagne tekster.

Hvad angår tekstens udbredelse og reception (tekstkonsumtionen), hørte det til diskursiv praksis i reaktionens Europa at censuren kunne indskrænke den, som Marx havde oplevet det som redaktør af '*Rheinische Zeitung*' 1843, af '*Neue Rheinische Zeitung*' 1848/49 og igen i London 1850. Det var sikrere med tekster, som arbejderne selv var med til at diskutere og udgive, sådan som det er sket med adressen fra 1864. I den nye, tyske titel ('*Manifest...*') lå formentlig også et hensyn til reaktionens dominans efter 1848 i de tyske stater, som forbød for meget internationalisme. Derimod var det – ligesom i ADAVs principerklæring i første nummer af '*Der Social-Demokrat*' – en fordel at sætte det dengang spredte Tyskland i forhold til regionen Europa. Opfordringen til at erkende klassens transnationale eksistens og potentielle solidaritet i Europa kunne dog i det mindste tjene til en udvidelse af den tyske arbejderbevægelses tænkning i internationale baner. Nærmere beset, indeholdt manifestet dog en for Lassalleanerne uacceptabel kritik af deres satsning på statsstøttede arbejderkooperativer og deres varme anbefaling af territorial annekktion fra Preussens side, der skulle gå ud over det besejrede Danmark, se nedenfor.

Betingelserne for tekstens udbredelse og reception var alt i alt kaotiske – for Wolfgang Abendroth blev det også vigtigere med formuleringerne i de statutter, Marx samtidigt producerede.³³ Vores problem med de forskellige formuleringer af principperne for hhv. *borgerskabets og arbejderklassens politiske økonomi* blev efterfølgende relativiseret gennem fremkomsten i 1867 af første bind af '*Kapitalen*'. Hvormed Marx til en vis grad fortrængte sit politiske lejlighedsarbejde fra 1864 gennem et værk af stor analytisk power, koncentreret på den moderne kapitalistiske produktionsmådes grundstruktur og bevægelse.³⁴ Spørgsmålet om arbejdsdagens længde udvikles i '*Kapitalen*' begrebsmæssigt som produktion af absolut merværdi - til forskel fra den merværdiproduktion, der foregår via intensivering af arbejdet eller

introduktionen af maskineri m.v. (relativ merværdi). Kampene om arbejdsdagens forøgelse eller indskrænkning illustreres her ved den samme udvikling i England. Men kun i 1864-manifestet med sin betoning af arbejderklassens politiske økonomi (et begreb der ikke findes i 'Kapitalen') lagde tolkningen af klassekampen i England op til *forsigtigheds-princippet*.

Sammenfattende kan *både produktionen og udbredelsen samt receptionen* af teksten fra Marx' hånd ses som indlejret i en kaotisk diskursiv praksis. De tekstkorrekturer, som først Eichhoff 1868 og sidenhen Kautsky 1928 fremlagde, bevidner Marx' manglende praktiske ressourcer til at kunne fuldende teksten på samme måde som det skete med Marx' og Engels' velformulerede Kommunistiske Manifest fra 1848. På grund af Marx' og IAAs overbelastning opstod navnlig en dobbeltydighed med to divergerende tekster for den teoretiske bestemmelse af den politiske økonomis klassekarakter med hhv. en anglicisme (*foresight*) og en germansk betoning (*Ein- und Vorsicht*). Førstnævnte, som også indgik i den danske oversættelse i MEUS, kan støtte Karl Poppers angreb på Marx som profet.³⁵ Sidstnævnte falsificerer denne tolkning, men kun igennem et svagt signal i verdenshistoriens turbulens: i diskursive kampe er falsifikation ikke nok, når den ikke bliver kendt.

c. samfundsmæssig praksis

Tilbage i 3-års-krigen 1848-50 var Preussernes våben ikke så entydigt rettede mod Danmark, som det huskes i dag. Efter dannelsen af en oprørsregering i Holsten, hvis militær den 9.april blev slået af danske styrker ved Bov, var hertugen af Augustenborg, Christian August, taget til Preussernes konge Friedrich Wilhelm IV i Berlin for at bede om hjælp.³⁶ Den fik holstenerne også i begyndelsen af krigen, men kongen førte et dobbeltspil, idet han var mere interesseret i at danskerne slog holstenernes demokratiske bevægelse ned. Som det i juli 1848 hed i Marx' '*Neue Rheinische Zeitung. Organ der Demokratie*': en hemmelig udsending af den preussiske konge, Major Wildenbruch, lod – omend uden godkendelse af den preussiske regering – den danske regering forstå, at "*krigen i Slesvig-Holsten af Preussen ikke blev ført for at fravriste Danmark hertugdømmet, men kun for at bekæmpe de 'radikale og republikanske elementer i Tyskland'*".³⁷ De holstenske adeliges inddragelse af Preusserne gav bagslag – ikke mindst for dem selv.

Friedrich Engels nævner major Wildenbruchs note i forbindelse med et par artikler fra juli 1848 om hhv. fremstillingen i Orla Lehmans '*Fædrelandet*' af en foreslået våbenstilstand i Malmö - Preussen var på trods af meget ufordelagte vilkår ved at acceptere den; og den for militæreksperten Engels "*ubegribelige krigsførelse fra start til slut*".³⁸

Disse anomalier bliver altså bedre forståelige, når man ved at Danmark af den preussiske regering blev (mis-)brugt til at fremme sin herskende bloks positionering i tysk klassekamp. Hvilket minder om Mao Tsetungs påstand om at *'de ydre årsager virker gennem indre årsager'*.³⁹

Den danske sejr i Treårskrigen affødte imidlertid den opfattelse hos ledende danske klassefraktioner, at de kunne se stort på internationale aftaler. I 1863/64 mente de, uskadt at kunne forlade diplomatiske forhandlinger om de territoriale stridsspørgsmål for i stedet at lade våbnene lyne.⁴⁰ Preussens og Østrigs sejr kostede derpå ikke kun tyske og danske krigsofre, men var også ildåben for Preussens ministerpræsident Bismarck (s.417). Her begyndte hans militære succeser, i 1866 fulgt op i krigen mod den tidligere allierede Østrig; i 1868 kronet med Slesvig-Holstens indlemmelse som preussisk provins; samt i 1870/71 med krigen mod Frankrig. Med sit frygtindgydende image som *'Blod-og Jern-'* kansler blev Bismarck et problematisk rollemønster for militaristerne i den tysk-preussiske tradition.

Allerede i en brochure fra 1859 rådede Ferdinand Lassalle til *"at Preussen skulde benytte det gunstige Øjeblik, medens Modstanderne var bundne paa andet Hold [Frankrig førte krig mod Italien, rcd], til at erobre Slesvig-Holsten fra Danmark."*⁴¹ Et endnu gunstigere øjeblik for en sådan annektion bød så den tysk-østrigske sejr over Danmark i 1864 – og her valgte Lassalle på forhånd side for Bismarck-Preussen og imod en stor-tysk løsning på rigsdannelsen der ville have inkluderet Østrig.

Som inderkredsen af ADAV fik at vide i juli 1864, skulle bladet *'Der Social-Demokrat'* første gang udkomme den 25.september med 50 000 eksemplarer og uddeles gratis.⁴² I forbindelse med en arbejder-demonstration i Hamborg skulle bladet direkte opfordre Bismarck til at annektere Slesvig-Holsten som preussisk provins. Efter Lassalles død i slutningen af august måned forfulgte Lassalles fortrolige Grevinde v.Hatzfeld projektet videre, men redaktørerne Wilhelm Liebknecht og Bernhard Becker standsede hende (s.155). Til gengæld forhindrede chefredaktør v.Schweitzer Wilhelm Liebknecht i at placere Marx' *'Manifest an die arbeitende Klasse Europas'* i første prøve/paradenummer.

Ifølge David Rjazanov⁴³ stammede finansieringen fra den preussiske stat: *"While it was impossible to buy Lassalle, Schweitzer...took money from the secret funds of the Prussian State for their newspapers in which they supported the policy of Bismarck"*. Dette forklarer måske, hvorfor prøvenumrene inklusive Marx' 1864-manifest forsvandt i skrivebords-skufferne. De regulære udgaver startede først i januar 1865.

Tom Buk-Swienty konkluderer om krigen i 1864, som Lassalleanerne ville have brugt til propaganda for Preussen, at Bismarcks ”*sejr mod danskerne konsoliderede hans magtbase og skabte krigsbegejstring i Preussen.*”⁴⁴ Der meldes dog ingenting om, at dette var til fordel for arbejderbevægelsen.

IAAs centralkomite mindede i sin erklæring om udenrigspolitik under den fransk-tyske krig fra juli 1870 tværtimod om den afsluttende passage i '*Inauguraladressen*', der talte for indsigt i udenrigspolitikken og forsigtighed i fremfærd: ”*I vor associations inauguraladresse fra november 1864 sagde vi: 'Hvis arbejderklassens broderlige forening og samvirke er forudsætningen for arbejderklassens befrielse, hvorledes kan den så nå dette store mål, så længe en udenrigspolitik, der forfølger forbryderiske planer, hidser nationale fordomme op mod hinanden og i røveriske krige bortødsler folkets blod og rigdomme?' Og vi betegnede den udenrigspolitik, som Internationale tilstræbte, med disse ord: 'Moralens og retfærdighedens simple love, der skal herske i forholdet mellem privatfolk, må også få gyldighed som de øverste love i samkvemmet mellem folkene'*”.⁴⁵ Til forskel fra Lassalleanerne gik Marx og Engels principielt ind for fredeligt mellemfolkeligt samvirke.

Læreprocessen i Internationalen gjorde, at både franske og tyske arbejderkredse i 1870/71 offentligt tilkendegav, at den tysk-franske krig ikke primært skyldtes nationale modsætninger, men at den var en dynastisk krig. Mon ikke det samme kan siges om de forudgående tysk-danske krige, hvis indre årsager bestod i hhv. det danske og det tyske borgerskabs nationale samlingsforsøg igennem 'passiv revolution' (Gramsci)? Begge skulle fremme overgangen fra feudalismens dynastisk-flydende alliancer – tænk blot på kong Christian IX's tilbud om Danmarks indlemmelse i det tyske forbund - til nationalstaternes territoriale konsolidering - helst uden åben revolution som 1789 i Frankrig.

For at imødegå det borgerlige samfunds bevægelsesmønster mellem kriser og krige, var det Marx' intention med bl.a. 1.Internationale at bringe forsigtighedsprincippet i anvendelse og stoppe krigeriske konflikter. De ville ellers blive ved – ikke mindst p.g.a. kapitalens tendens til rovdrift på naturens dobbelte ressourcer: det fredelige arbejde under solen og det ikke-menneskelige naturgrundlag.

Det var denne tendens i arbejderbevægelsen, som var uforenelig med Lassalles statstro top-down-løsning af 'det sociale spørgsmål', herunder territoriale annekationer. Engels og Marx var i praksis mere forsigtige: ”*Man skal blot ikke genere danskerne. De må indse at skandinaverne og tyskerne har en fælles interesse over for Rusland, og at intet kan gavne dem mere end udskillelsen af det tyske element*”, underforstået: Sydslesvig.⁴⁶

KARL MARX OG FERDINAND LASSALLE

Manifestet fra 1864 forliste åbenbart sammen med prøvenumrene på '*Der Social-Demokrat*', fordi bladets udgivelse var tiltænkt et helt andet formål. Efter Joseph-Pierre Proudhons død i januar 1865 skyndte Lassalles efterfølger J.B.v.Schweitzer sig med at bede Marx, der var blevet nævnt som skribent i bladet, om at skrive om ham til bladet. *Der Social-Demokrat*, der nu udkom ugentligt, bragte så i februar et kort svarbrev af Marx '*Om Proudhon*'.⁴⁷ Der henvises dog ikke med et ord til Marx som forfatter af manifestet.

Marx og Engels opsagde deres medvirken ved bladet den 23.2.1865 og Wilhelm Liebknecht trådte i marts måned 1865 ud af bladets redaktion. Snart efter ekskluderes han af ADAV. Sammen med August Bebel dannede han i Eisenach 1869 et alternativt arbejderparti *Socialdemokratische Arbeiterpartei* (SDAP). Nogle år efter den tyske rigsdannelse i 1871 og v.Schweitzers afløsning lykkedes det på Gotha-kongressen i 1875 at genforene Lassalleanernes og Eisenachernes partier.

Fra denne tid kendes forsoningsbilledet af "*den socialistiske arbejderbevægelses tyske initiatører*" med Karl Marx og Ferdinand Lassalle som centrale figurer. Billedet er gået ind i arbejderhistorien, f.eks. Helga Grebings '*Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung*'.⁴⁸ Men billedet bedrager. Marx' '*Kritik af Gotha-programmet*', der gjorde op med en del Lassalleansk tankegods, forelå allerede i 1875.⁴⁹ Men af hensyn til foreningsbestræbelserne, som ikke mindst Liebknecht havde stået for med sin formulering af Gotha-programmet, blev kritikken først offentliggjort i 1891, da der efter ophævelsen af 1880'ernes socialistlove var grobund for et åbenlyst marxistisk parti.

Salmonsens Konversationsleksikon fra 1923 skriver under opslaget '*Lassalle*': "*Hans (Lassalles) blændende, paagaaende Personlighed talte stærkere til Almenhedens Fantasi end den stille, solidere Marx's, og den bratte Afslutning paa hans Løbebane bidrog til at understrege dens epokegørende Karakter.*"⁵⁰ Epoken varede dog højst 30 år. Derefter var der kun en '*Lassalle-legende*' tilbage.⁵¹

Op til sin død ville Lassalle have realiseret sit programmatisk samarbejde med Bismark, der lovede ham indførelse af almen valgret og et par socialistiske småtterier, som Marx i foråret 1865 bemærkede i et brev til venen Kugelmann.⁵² Derimod var "*den stille, solidere Marx*" i færd med, dels at færdiggøre sin videnskabelige analyse af '*Kapitalen*', hvis første bind udkom i Hamburg 1867; dels at fremme de mere progressive arbejderes

forsøg på at samarbejde internationalt omkring en beskyttelse af deres fælles interesser.

ARBEJDER- versus MIDDELKLASSENS POLITISKE ØKONOMI

I sit forsøg på at formulere en fælles platform for den internationale arbejderbevægelse fokuserede Marx ved siden af arbejderkooperationerne på nødvendigheden af at afkorte arbejdsdagen. I særligt udsatte brancher var det via central-statslig lovgivning i 1847 lykkedes at indføre en arbejdsdag på ti timer for kvinder og børn. Dette vurderede Marx også i '*Kapitalen*' som sejren for en nødvendighedens politik, set fra arbejderklassen:

*"Efter en trediveårig kamp, der var blevet ført med beundringsværdig udholdenhed, lykkedes det den engelske arbejderklasse at få titimersloven vedtaget ved at udnytte en forbigående uenighed mellem jord- og pengelorderne. Det er nu anerkendt af alle, at dette blev til umådelig fysisk, moralsk og intellektuel fordel for fabriksarbejdere, således som det hvert halve år konstateres i fabriksinspektørernes beretninger. De fleste regeringer på kontinentet måtte indføre den engelske fabrikslov hos sig i mere eller mindre modificeret form, og det engelske parlament er selv tvunget til år for år at udvide dens gyldighedsområde."*⁵³

Sejren var ikke kun praktisk-politisk, men bidrog også idépolitisk til afstandtagen fra de herskendes tanker, der alt for ofte indoptages af undersåtterne: *"Men foruden dens praktiske vigtighed havde dette fremskridt for arbejderne også stor betydning på anden måde. Gennem sine berømteste videnskabsmænd - dr. Ure, professor Senior og andre vise mænd af samme slags - havde bourgeoisiet spået og af hjertens lyst bevist, at enhver lovfæstet begrænsning af arbejdsdagen måtte lade døds klokken ringe over den britiske industri, der ligesom en vampyr ikke kunne leve uden at suge menneskeblod og fremfor alt børneblod."* (samme sted) Marx' sarkastiske kapiteloverskrift "*Senior's sidste time*" fastholdt denne økonomiske vismands 'grænsenyttel'-kalkyl der skulle tjene industrikapitalisternes sædvanlige klynkeri.⁵⁴

Som nævnt, vurderede Marx i 1864, at der her forelå en principiel politisk-økonomisk forskel. Han karakteriserede borgerskabets ('middelklassens') politiske økonomi som taget ud af (neo-)liberalismens lærebøger med '*lovene om tilbud og efterspørgsel*' som den grundlæggende ordensfaktor. Men deres herredømme siges at være '*blindt*', fordi et mere lyst alternativ findes: Dette alternative princip, kaldet arbejderklassens politiske økonomi, satser på '*kontrol med den samfundsmæssige produktion*' via *indsigt og forsigtighed (Ein- und Vorsicht)*.

Det der kendetegnede klassekampens stadiet i England omkring midten af det 19. århundrede var en nød-vendighedens politik efter Ernst Blochs opfattelse

som det der skulle til for at 'vende nøden'. Marx omskriver dette i '*Kapitalen*' ved afslutningen af kapitlet om arbejdsdagen med en litterær metafor: *"Til 'beskyttelse' mod 'deres kvalers slange' (fra Heinrichs Heines digt 'Heinrich') må arbejderne lægge hovederne sammen og som klasse gennemtvinge en statslov, en overmægtig samfundsmæssig hindring, der skal forhindre, at de, ved en frivillig kontrakt med kapitalen, sælger sig selv og deres familier til slaveriet og døden"*.⁵⁵

Denne beskyttelsesopgave kan i forhold til Marx' øvrige analyser tillægges en betydning, som er analog til det vi i dag kalder for miljøbeskyttelse. Han opfatter nemlig arbejderens og jordens skæbne som to sider af samme sag, fordi den kapitalistiske produktion tendentielt *"undergraver de [oprindelige, rcd] kilder, som al rigdom udspringer af: jorden og arbejderen"*.⁵⁶ I kritikken af Gotha-programmet vendte han sig tilsvarende imod påstanden om at *"Arbejdet er kilden til al rigdom og al kultur"* ved at præcisere: *"Arbejdet er ikke kilden til al rigdom. Naturen er i ligeså høj grad kilden til brugsværdierne (og det er vel af sådanne, den materielle rigdom består) som arbejdet, der selv kun er udtryk for en naturkraft, den menneskelige arbejdskraft"*.⁵⁷ Men denne sandhed skulle altså vente mere end 15 år, før den efter tilbagetrækningen af Bismarcks antisocialistiske lovgivning politisk kunne accepteres af en mere og mere afklaret marxistisk arbejderbevægelse.

MARX SOM LATENT ØKOSOCIALIST

Ifølge Kautsky vurderede Friedrich Engels i 1850 den oprindelige engelske titimers-lov som ugennemførlig uden en revolution: *"Kun den proletariske revolution kunne skaffe betingelser, som ville muliggøre en indskrænkning af arbejdstiden i industrien"*.⁵⁸ Derimod roser Kautsky Marx for hans senere, mere nuancerede vurdering: Marx' principielt positive vurdering af arbejderklassens landvindinger i kampen om normalarbejdsdagen beroede på, at *"proletariatet var i stand til, allerede i rammen af den kapitalistiske stat at opnå så megen kraft, at det formåede at tilkæmpe sig uvurderlige indrømmelser og ikke behøvede at udskyde alt til dagen efter revolutionen"*.⁵⁹

Marx og Engels blev da også enige om, at spørgsmålet om reform og revolution afhang af konkret-historiske strukturer: *"Man kann sich vorstellen, die alte Gesellschaft könne friedlich in die neue hineinwachsen in Ländern, wo die Volksvertretung alle Macht in sich konzentriert, wo man verfassungsmäßig tun kann, was man will, sobald man die Majorität des Volks hinter sich hat: in demokratischen Republiken wie Frankreich und Amerika, in Monarchien wie in England, wo die bevorstehende Abkaufung der Dynastie tagtäglich in der Presse besprochen wird und wo diese Dynastie gegen den Volkswillen ohnmächtig ist. Aber in Deutschland, wo die*

Regierung fast allmächtig und der Reichstag und alle andern Vertretungskörper ohne wirkliche Macht, in Deutschland so etwas proklamieren, und noch dazu ohne Not, heißt das Feigenblatt dem Absolutismus abnehmen und sich selbst vor die Blöße binden."⁶⁰ Man tænke blot på Ferdinand Lassalles ubetingede fiksering på den almene valgret samt alliancepolitikken over for Bismarck og de preussiske junkere.

W. Abendroth sammenfatter denne historisk-geografiske indsigt således: *"Engels havde i 1891 påpeget at en fredelig og lovlig vej til overvindelse af det kapitalistiske klassesamfund under demokratiske forfatninger var mulig i England, Frankrig og i USA, men ikke i Hohenzollernes, Habsburgernes og Romanowernes riger"*.⁶¹ Hos dem var det kapitalistiske klassesamfund endnu ikke dominerende. Ifølge DDR-historikeren Hermann Lehmann krævede det to verdenskrige, inden opgøret med deres suverænt herskende grundejerklasser og deres egen reduktion til forpagtere eller rentiers - om ikke deres afskaffelse som klasser - var gennemført.⁶² At det kun var midlertidigt, er en anden verdenshistorisk komplikation af samfundsudviklingen.

Engels havde kaldt de videnskabsfolk der beskrev, hvordan civilisationer efterlod ørkener, for latente socialister. Som alternativ, fredelig langtids-vision nævnte Marx den indsigt, at de økologiske problemer, som den kapitalistiske produktionsmåde skabte via forstyrrelsen af 'stofskiftet' mellem menneske og naturen, udøver en tvang til (1) at *"genoprette dette stofskifte som en lov for den samfundsmæssige produktions styring"* og samtidigt (2) i modsætning til klasseundertrykkelsen at gøre *"dette i en form, der er i overensstemmelse med menneskets fulde udvikling"*.⁶³ Hvilket kræver ikke mindre end at det menneskelige arbejde, der formidler hin stofskifte, emanciperes af sin fremmedgørelse, herunder fremmedgørelsen fra sine naturbetingelser.⁶⁴ For Marx var dette underforstået, men ikke så væsentligt at fremhæve, som det var for en socialistisk planlægger som Hans Roos i 1970'ernes DDR, hvor den økologiske krise var blevet aktualiseret world-wide.⁶⁵ Marx' økosocialisme var mere en latent mulighed.

Bevidstheden om at arbejderbeskyttelsen kræver kontrol med den samfundsmæssige produktion ud fra indsigt og forsigtighed suppleres i teorien med en tilsvarende indsigt i nødvendigheden af en gennemgribende samfundsmæssig beskyttelse og kontrol af, hvordan naturrelationerne stabiliseres og bringes i overensstemmelse med højt udviklede, herunder produktive, menneskelige behov. Dette lægger op til en social-økologisk motiveret indskrænkning, om ikke overvindelse af kapitalens mest farlige modsætninger.⁶⁶

Den moderne økologiske krise kan til forskel fra røg, støj og møg tilskrives

højteknologiske årsager.⁶⁷ Efter 2. Verdenskrig blev den uddybet af systemkonkurrencen, herunder kaprustningen mellem Øst og Vest. Som svar herpå har den internationale politik med udgangspunkt i Brundtlandrapporten fra 1987 formuleret et forsigtighedsprincip. RIO-erklæringen om miljø og udvikling knæsatte det i 1992 som grundlag for miljøpolitikken: *"In order to protect the environment, the precautionary approach shall be widely applied by States according to their capabilities. Where there are threats of serious or irreversible damage, lack of full scientific certainty shall not be used as a reason for postponing cost-effective measures to prevent environmental degradation."*⁶⁸

I 2001 og 2013 måtte europæiske forskere imidlertid konstatere, at dette værdifulde princip på væsentlige områder, herunder klimapolitikken, ikke er blevet fulgt. Som oftest går der (for) lang tid fra videnskabelige advarsler om truende skader til at de er anerkendt og at samfundene gør noget ved problemerne.⁶⁹ Kyotoprotokollen, der skulle udmønte den internationalt vedtagne klima-rammekonvention (UNFCCC) fra 1992, ser ikke engang ud til at have hjulpet, snarere tværtimod.⁷⁰

Grunden til dette er formentlig, at de politiske indgreb der foretages som oftest kun er perifere – f.eks. når man ikke direkte erstatter skadelige stoffer og processer (som magnetiske felter fra trådløs telefoni) eller ikke tager højde for skader fra de stoffer man substituerer til (f.eks. træpiller i stedet for kul i termiske kraftværker). Hvis indgrebene skal nytte noget, må de gå til kilden i teknologiernes udviklingsfase, hvor der må skabes viden om biologiske langtidseffekter på mennesker og økosystemer, inden innovationerne er udbredt i landskaberne. I værste fald burde det så være muligt at standse dem. P.g.a. toksikologiens underudvikling set i forhold til innovationstakten f.eks. i den kemiske industri er det bydende nødvendigt også at kunne gøre det sidste forebyggende ud fra forsigtighedsprincippet: standse skadelige innovationer i laboratorierne, hvadenten de vedrører forbrugsgode-, materiale- eller investeringsgode-industrierne.

I et civiliseret samfund burde man ikke være ligegyldig over for folks dødsårsager, som Ingeniørens mangeårige chefredakteur sagde det.⁷¹ Ellers når vi aldrig til roden for den økologiske krise i high-tech-tidsalderen: at de moderne teknologier udvikles ud fra produktionsteknologier der kun anvender kemisk og fysisk, evt. molekylær-biologisk viden; men altså uden miljøbiologisk kendskab til relevante skadevirkninger i 'miljøet' og hos os selv.⁷²

På sin forsigtige måde var Marx klar over, at rigdomskilderne ville blive undergravet under kapitalistisk produktionsmåde: *"Bortset fra en arbejderbevægelse, hvis vækst for hver dag blev mere og mere truende, blev*

*begrænsningen af fabriksarbejdet dikteret af den samme nødvendighed, som spredte guano (Chile-salpeter, rcd) ud over de engelske marker. Samme blinde rovlyst, som i det ene tilfælde udpinte jorden, havde i det andet tilfælde revet nationens livskraft op ved roden. Periodiske epidemier talte her et lige så tydeligt sprog som den dalende soldaterstandard i Tyskland og Frankrig.*⁷³ Derfor var Marx optaget af, at fuldt udviklede mennesker måtte gøre deres samlede behov gældende for at få grundlæggende alternativer iværksat. Ingen behovorienteret socialisme uden økologisk demokrati. Og omvendt!

I tråd med Marx' oprindelige besindighed burde vi diskutere spørgsmål som, hvilke samfundsteorier der har været åbne til at inddrage naturrelationer; og hvilke praktiske perspektiver den internationale diskussion om økosocialisme frembringer.⁷⁴ "Og selv om det ikke skulle blive sådan som vi havde håbet, så ændrede det ikke noget ved forhåbningerne. Forhåbningerne ville blive. Utopien ville være nødvendig."⁷⁵

Noter

- 1 Jørgensen og Philips 1999
- 2 Haug 2013
- 3 Haug 2012
- 4 Harvey 2011
- 5 Haug 2012, s.373, overs. rcd
- 6 Engels 1885
- 7 Marx 1971a, s.327; MEW 8,s.198
- 8 MEGA²I/11, s.180
- 9 Abendroth 1974, s.28
- 10 Wheen 2001, s.288
- 11 Abendroth 1974, s.32
- 12 MEGA²I/20, s.944
- 13 MEGA²I/20, s.945, overs. rcd
- 14 Abendroth 1974, s.32
- 15 Wheen 2001, s.288
- 16 Abendroth 1974, s.32
- 17 Hermann 1968
- 18 Musto 2014, s.5
- 19 Marx 1970, 1.bog 1, s.94; MEGA² II/5, s.14
- 20 Marx 1971b,s.378
- 21 Marx 1971b, s.378
- 22 MEUS, 1, s.9
- 23 Kautsky 1928, s.3
- 24 Kautsky 1928, s.6f; Marx 1971b ('MEUS'), s.372-78
- 25 Marx 1971b, s.376
- 26 MEGA²I, 20, s.11
- 27 MEGA²I, 20,s.23; MEW 16, s.11
- 28 Rauschning 1940, s.212
- 29 'foreseeing social control' (MEGA² I/20, s.932)
- 30 Lassalle døde 30.8.64 efter en duel om en kvinde
- 31 citeret efter Kautsky 1928
- 32 Kautsky 1928, s.6
- 33 Abendroth 1974, s.33f
- 34 Harvey 2014
- 35 Popper 1945, 1973
- 36 *Salmonsens Konversationsleksikon*, bind V, s.728; og bind II, s.370
- 37 Engels 1974, s.529; citeret i KAK 1974, tillæg 2
- 38 MEW 5, s.256
- 39 KFML 1971, s.24
- 40 Buk-Swienty 2010, s.235
- 41 *Lassalle 1859, s.106ff; Salmonsens Konversationsleksikon, bind XV, s.481*
- 42 Beier 1962, s.157
- 43 Pravda 1928
- 44 Buk-Swienty 2010, s. 417
- 45 Marx 1971c, s. 481
- 46 Marx til Engels, 4.12.1863, MEW 30, s.379; MEGA² III/12, s.451
- 47 Marx 1971e, s. 383-390
- 48 Grebing 1966, over for s.312
- 49 Marx 1971d, 2, s.11-30; MEGA²I/25, s.9-25
- 50 Salmonsens, bind XV, s.483
- 51 Duncker 1925

- 52 MEW 31, s.451-55; MEGA²III/13, s.265-69; Duncker 1925
- 53 Marx 1970, 1.bog 2, s.374
- 54 Marx 1970, 1.bog 2, kapitel 7
- 55 Marx 1970, 1.bog 2, s.455; MEGA² II/5, s.241
- 56 Marx 1971, 1.bog 3, s.719; MEGA² II/5, s.413
- 57 Marx 1971d, s.11; MEGA² I/25, s.9
- 58 Kautsky 1928, s.13
- 59 Kautsky 1928, s.13
- 60 Engels, MEW 22, s.234, MEGA² I/32 s. 49
- 61 Abendroth 1974, s.59
- 62 Lehmann 1989
- 63 Marx 1970,s. 718; MEGA² II/5, s.410
- 64 Roos 1976
- 65 Især de statssocialistiske lande var nået langt i økologisk degradering, jf. Sarkar 1999, kap.2
- 66 Harvey 2014, modsætningsgruppe 3
- 67 Commoner 1967
- 68 Harremoës 2001, s.14
- 69 Harremoës 2001, EEA 2013
- 70 Czeskleba-Dupont 2012, 2014
- 71 Morsing 1982
- 72 Commoner 1967
- 73 Marx 1970, s.376; MEW 23, s.253
- 74 Tjaden og Czeskleba-Dupont 2013a,b
- 75 Weiss 1988, III, s. 242

Litteratur

Abendroth, Wolfgang 1974 (1965): Den europæiske arbejderbevægelses historie, København

Abendroth, Wolfgang ³1997 (1985): Einführung in die Geschichte der Arbeiterbewegung. Von den Anfängen bis 1933, Heilbronn

Beier, Gerhard 1967 (1962): Marx, Engels, Lassalle og den tysk-danske konflikt 1848 og 1864. i: Poul Kürstein, udg., Vores egne vindver. Udvalgte artikler fra tidsskriftet GRENZFRIEDENSHEFTE, Flensborg, 134 - 163

Buk-Swienty, Tom 2010: Dommedag Als 29.juni 1864, København

Christiansen, Niels Finn 1996: anmeldelse af Historisch-Kritisches Wörterbuch des Marxismus, bind 1 og 2 (Abbau des Staates bis Dummheit in der Musik), ARBEJDERHISTORIE, 1/1996, 96-8

Commoner, Barry 1967 (1963): Science and survival, New York

- Czeskleba-Dupont, Rolf 1998: Nyt syn på Marxismen/Engelsismen, anmeldelse af Historisch-Kritisches Wörterbuch des Marxismus, bind 3 (Ebene bis Extremismus), ARBEJDERHISTORIE, 1/1998, 72-4
- Czeskleba-Dupont, Rolf 2012: A secular carbon debt from high temperature combustion of stem wood? INTERNATIONAL JOURNAL OF TRANSDISCIPLINARY ENVIRONMENTAL STUDIES, vol.11, 2, 37-47
- Czeskleba-Dupont, Rolf 2014: Klimadiplomatiets afveje i Kyoto-processen, IPMONOPOLET, 20.udg., maj, 22-25
- Duden. Das Herkunftswörterbuch. Etymologie der deutschen Sprache, Band 7
- Duncker, Hermann 1925: Die Lassalle-Legende. DIE INTERNATIONALE, vol.8, 242-251 (med Marx' brev til Kugelmann af 23.2.1865)
- European Environment Agency (EEA) 2013: Late lessons from early warnings: science, precaution, innovation, EEA report 1, Luxembourg
- Engels, Friedrich 1974 (1848): Våbenstilstanden med Danmark, MEW5, 256-59; Kommunistisk Arbejdsreds (KAK), På det jævne, på det jævne. Det danske borgerskabs vankelmødige vej til magten, Futura, 109-116
- Engels, Friedrich 1885: How not to translate Marx, THE COMMONWEAL, vol.1, nr.10, November (MEGA² I/30, 83-88)
- Engels, Friedrich 1963 (1891): Zur Kritik des sozialdemokratischen Programmentwurfs 1891, MEW22, 225-40
- European Environmental Agency 2013: Late lessons from early warnings: science, precaution, innovation, Luxembourg
- Grebing, Helga 1966: Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung. Ein Überblick, München
- Harremoës, Poul et al., udg. 2001: Late lessons from early warnings: the precautionary principle 1896-2000, Copenhagen: European Environment Agency, Environmental Issue Report #22
- Harvey, David 2011: Marx 'Kapital' lesen. Aus dem Amerikanischen von C.H.Frings, Hamburg
- Harvey, David 2014: Seventeen contradictions and the end of capitalism,

Oxford

- Haug, Wolfgang Fritz 2012: David Harveys amerikansk Marx, DAS ARGUMENT, vol.54, 3 (#297), 373-87
- Haug, Wolfgang Fritz 2013: At filosofere fra neden. Udvalgte artikler 1971-2011, red. Klaus Schulte, KULT 10, CUID, Roskilde Universitet
- Hermann, Ursula 1968: Der Kampf von Karl Marx um eine revolutionäre Gewerkschaftspolitik in der I.Internationale 1864 bis 1868, Berlin
- Jørgensen, Marianne W. og Louise Philips 1999: Diskursanalyse som teori og metode, Frederiksberg
- Kautsky, Karl, udg. 1928: Karl Marx: Die Inaugural-Adresse der internationalen Arbeiter-Association. Übersetzt von Luise Kautsky. Herausgegeben, eingeleitet und kommentiert von Karl Kautsky, Berlin
- KFML 1971, udg.: Mao Tsetung Om Praxis, Om modsigelse, København
- Lassalle, Ferdinand 1859: Der italienische Krieg und die Aufgabe Preussens. Gesammelte Reden und Schriften, hg.v. Eduard Bernstein, 1.Band, Berlin, 22-112
- Lehmann, Hermann 1989: Sozialökonomische Umwälzung und politische Ökonomie im 19.Jahrhundert, JAHRBUCH FÜR WIRTSCHAFTSGESCHICHTE 1989/S, 53-62
- Marx, Karl 1971a (1852): Louis Bonapartes attente brumaire, MEUS, 1, 236-336
- Marx, Karl 1985 (1852): Der achtzehnte Brumaire des Louis Bonaparte, MEGA² I/11
- Marx, Karl 1864: Inauguraladresse for den Internationale Arbejderassociation; Marxisme online: <http://www.marxisme.dk/arkiv/marx-eng/1864/10/inaugadr.htm>
- Marx, Karl 1962 (1864): Inauguraladresse der Internationalen Arbeiter-Association, gegründet am 28.September 1864 in öffentlicher Versammlung in St.Martin's Hall, Long Acre, in London, MEW16, 5-13
- Marx, Karl 1971b (1864): Inauguraladresse for den Internationale Arbejderassociation, grundlagt den 28.september 1864 på et offentligt møde i St.Martin's Hall, Long Acre i London, MEUS, 1, 370-78

- Marx, Karl 1971e (1865): Om Proudhon (brev til J.B.Schweitzer), MEUS, 1, 383-90
- Marx, Karl 1865: Brev til L.Kugelmann, MEW 31, 451-55; MEGA² III/13, 265-69
- Marx, Karl 1970 (1867): Kapitalen. Kritik af den politiske økonomi, red. og indledning Johs. Witt-Hansen, København: Rhodos, 1.bog 1-3
- Marx, Karl 1971c (1870): Første adresse fra generalrådet om den fransk-tyske krig, i: samme, Borgerkrigen i Frankrig, MEUS, 1, 481-85
- Marx, Karl 1971d (1875): Kritik af Gotha-programmet, MEUS, 2, 7-42
- Marx Engels Gesamtausgabe (MEGA² I, 20): Werke, Artikel, Entwürfe September 1864 bis September 1867, Text und Apparat (2 bind)
- Marx Engels Udvalgte Skrifter (MEUS), København 1971 (2 bind)
- Marx Engels Werke (MEW), Berlin (DDR) 1956-1990 (43 bind)
- Morsing, T. 1982: Døden skal have en årsag, København
- Musto, Marcello, udg. 2014: Workers Unite! The International 150 Years Later, New York etc.
- Popper, Karl 2001 (1945): Det åbne samfund og dets fjender, bind 2, Hegel og Marx, Profetiens højvande, Copenhagen
- Popper, Karl 2008 (1973): Historical prophecy as an obstacle to peace. Public lecture, Copenhagen 25.5., in: Jeremy Shearmur og Pieres Norris Turner, udg., After the open society. Selected social and political writings. Karl Popper, London og New York, 298-305
- Rasmussen, Palle 2012: "...at lade hære marchere, heste trampe og kanoner buldre" - Engels og Marx om den dansk-tyske krig i 1864, ARBEJDERHISTORIE, 1/2012, 66-83
- Rauschning 1940: Gespräche mit Hitler, Zürich
- Rjazanov, David 1929 (1928): Lassalle and Bismarck, LABOUR MONTHLY (<https://www.marxists.org/archive/riazanov/1928/07/lassalle.htm>)
- Roos, Hans 1976: Natürliche Umweltbedingungen und volkswirtschaftlicher

Reproduktionsprozeß, GEOGRAPHISCHE BERICHTE, vol.80, nr.3, 179-189

Sarkar, Saral 1999: Eco-Socialism or Eco-Capitalism? A critical analysis of humanity's fundamental choices, London + New York

Stalin, Josef V. 1972 (1938): Om dialektisk og historisk materialisme; i: Kommunistisk Forbund Marxister-Leninister, udg., Stalin, Gustavsson, Mao Tsetung, (3 udvalgte tekster)

v.Schweitzer, J.B., udg. 1864: Der Social-Demokrat. Organ des ADAV, Probe-Nummer 1-3, 15., 21. og 30.December

Tjaden, Karl Hermann og Rolf Czeskleba-Dupont 2013a: Ökosozialismus, Ökokapitalismus und 'Wachstumszwang', ZEITSCHRIFT MARXISTISCHE ERNEUERUNG, vol.24, juni, #94, 161-9

Tjaden, Karl Hermann og Rolf Czeskleba-Dupont 2013b: Zur Vor- und Entwicklungsgeschichte des Konzepts 'Ökosozialismus', ZEITSCHRIFT MARXISTISCHE ERNEUERUNG, vol.24, december, #96, 146-58

Wheen, Francis 2001(1999): Karl Marx. Et liv, København

Weiss, Peter 1988 (1981): Modstandens æstetik. Roman, 3 bind, Charlottenlund